

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 5-28.

TÜRK ROMAN VE ÖYKÜSÜNDE “MÜBADELE”

Kemal ARI*

Öz

Bu makalenin esas amacı Türkiye'de mübadele konusunun edebi ürünlerde nasıl yer aldığını incelemektir. Bunun için her şeyden önce "Mübadele" olgusu üzerinde durulmuştur. Daha sonra Yunan edebiyatı ile de karşılaştırmalar yapılarak Türk ve Yunan edebiyatında mübadelele ne kadar yer aldığı incelenmiştir. Diğer taraftan da Türkiye'deki mübadele ile ilgili yapılan araştırmalar ve yazılan romanlar incelenmiş ve bunlar hakkında durum tespitleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Yunan Edebiyatında Mübadele, Türk Edebiyatında Mübadele, Mübadele Romanları, Türk - Yunan Mübadelesi

THE POPULATION EXCHANGE IN TURKISH NOVEL AND STORY

Abstract

The main purpose of this essay is to observe how “exchange of population” has been handled in Turkish literary works. First of all, the exchange of population issue is focused. Then, the place of exchange of population in Turkish and Greek literature is examined through a comparison with Greek literature. On the other hand, researches and novels about the exchange of population written in Turkish has also been investigated and some conclusions and determinations are made about them.

Keywords: Migration, Migration in the Grecian Literature, Migration in the Turk, Migration Novels, Migration of Turk - Grecian

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (kemalari1965@gmail.com).

"Mübadele", pek çok göç türü içinde özellikleri açısından ikinci bir örneği olmayan çok önemli bir tarihsel olgudur. Genel anlamda "göç", insanların değişik nedenlerle yerleşik oldukları bir ortamdan başka bir ortama yerleşme amacıyla yer değiştirmeleri olarak tanımlanabilir. Göç bireysel olabileceği gibi, büyük bir toplum kesimini de kapsayabilir. Tarihsel göçler içinde "Mübadele" olayı, göç olayları içinde belki de kendine özgü yönleriyle en çok ilgileri çeken bir tarihsel süreçtir. Onu öteki göç olaylarından ayıran en belirgin özellikleri, onun anlaşmalara dayalı, karşılıklı ve zorunlu oluşudur. 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme uyarınca Yunanistan'daki Batı Trakya dışındaki Müslümanlar ile Türkiye'deki İstanbul dışındaki Ortodokslar "zorunlu" olarak yer değiştirmişlerdir. Böylece Türkiye'ye Yunanistan'dan 500.000; Yunanistan'a da Türkiye'den 1.200.000 kişi zorunlu olarak ve bir daha ayrıldıkları memleketlerine dönmek üzere göç ettirilmiştir¹.

Mübadele gönüllü olsaydı, ne kadar insan yer değiştirmek isterdi, bilinmez. Ancak göçü yaşayanlar ister gönüllü olarak isterse zorla göçe yönelmiş olsalar da bu durum mübadelenin dramatik ve romantik yanını gölgelemez. Sonuçta insanlar, başka bir seçenek önlerine konulmaksızın, zorunlu olarak göçü yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu da zaten oldukça dramatik yönleri olan göç eyleminde, bu yönle ilgili olarak kabaran öznel duyguları çok daha keskin boyutlara taşımış, eylemin duygusal boyutta vurduğu darbeler, kuşaklar boyunca mübadillerin aşamadığı travmalara dönüşmüştür. Bu nedenle mübadele olayı, salt bir göç eylemi olarak nitelendirilip, sayısal verilerle ve somut kimi gerçekliklerle açıklanamaz. Açıklanmaya çalışılsa bile böyle bir çabanın ortaya koyacağı anlatı metni, işin psikolojik ve sosyo-psikolojik boyutu ile en azından sosyal antropolojik boyutları eksik kalacaktır.

Bu nedenle mübadeleyi anlama çabası sayısal veriler kadar, onun üzerine empati yapmayı da gerektirir. Mübadele üzerine yapılacak küçük bir anlama çabası bile (empati) onun gerek oluşum, gerek uygulanış ve gerekse göç sonrasındaki evreleriyle ne denli çetin ve zorlu bir süreç olduğunu ortaya koyar. Göç olgusu başlı başına zaten pek çok bilinmeyenleri kendi içinde barındırır. Bu süreçte gerek bireysel ve gerekse grup kimliği temelinde pek çok karşıt, koşul ya da ters olgunun iç içe yaşandığına tanık olunur. Yalnız bedenler yer değiştirmez; duygular ve soyut değerler de süreçten önemli darbeler alır. Kuşku, korku, tedirginlik; buna karşın yeni ülküler, umutlar ve beklentiler süreçle doğrudan ilgilidir. Hele süreç, ulusal duyguların son derece kabardığı büyük tarihsel olayların bir gerekliliği gibi algılanıyorsa; bu kez ulusçu duygular göç süreçlerine yön verebilir. Buna karşın yine de toplumsal ve bireysel ölçekli düş kırıklıkları her zaman kendini gösterir. Olay üzerine tarihsel, toplumsal ya da psikolojik kimi analizler yapıldığında, göçün kendi doğasından kaynaklanan karmaşa ve olası güçlükler yalın biçimde ortaya çıkar.

Bir kere mübadele, onu yaşamış bireyler ile olayı kurgulayıp bir anlaşma ile sonuçlandırmış ülkeler için de büyük bir deneyimdir. Bu deneyimin sonunda önemli bir kültür aktarımı olduğundan söz edilebilir. Mübadele pek çok sonuçları yanında,

¹ Mübadele için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2013.

özellikle yeni ulus devletlerin, yani Türkiye ve Yunanistan’ın kimlik inşalarında bu süreçlere pek çok etkiye bulunmuştur. Yeni grupların göçler sonunda karşılaşmalarıyla birlikte yeni kültür ortamları oluşur ve göç eden gruplarla yerli gruplar arasında yoğun bir kültür aktarımı yaşanır. Mübadele süreci kültür aktarımları, uyumları ve kaynaşmaları yönünden büyük bir zenginliği kendi içinde taşır. Göç ettirme eylemi ile yaşanmış olan birey ve gurup kopmaları, belli bir doğal ve toplumsal çevrede süregelen kültürel yapılara elbette darbeler indirir. Bu kültürlerin sürekliliği açısından bakıldığında büyük bir boşluktur. Ancak değişik grupların bir araya geldikten sonra ortak bir toplumsal ve çevresel mekânı paylaşmaya başladıklarında, karşılıklı olarak büyük bir kültürel aktarım süreçleri ortaya çıkmıştır. Aktarılan her kültür, önceki kültür dokularıyla bir araya geldiğinde zorunlu olarak bir kültürel uyum sürecine dönüşür².

Bu süreçlerde önceki doğal çevresinden kopmuş olan kültürel yapılar, yeni bir kültür ortamında ortak bir kültür inşasına yönelirler. Bu yeni kültür inşasında; etki güçlerine göre değişik kültürler, ortak kültür süreçlerine yeni katkılar sunar; az ya da çok kendileri değişime uğradığı gibi yine az ya da çok ilişki içinde oldukları öteki kültür dokularını da değişime zorlarlar. Bu yaşanan süreç, yeni toplumsal yapıların oluşum süreçleri için büyük bir zenginliktir ve bu zenginliğin tanımlanıp kayıtlanması, toplum bilimleri açısından son derece önemlidir.

Bu nedenle bilinçli ve çağdaş düşünebilen toplumlar, gerek bireysel ve gerekse toplumsal temelde göçe ve göçlere ilişkin buluntuları, etnografi değeri olan nesnelere ve -günümüzde- sözel, görsel ve yazılı verileri kayıt altına alarak kimi müze ve arşivlerde toplayıp geleceğe aktarma görevi edinmişlerdir. Pek çoğunun eksik yanları olsa da Türkiye’de mübadele ve göç müzelerinin özellikle yerel yönetimler tarafından kurulma çabaları son derece önemlidir. Göç ve göçmenler üzerine en bilindik örneklerden birisi Amerika Birleşik Devletleri’nde, New Jersey ile New York’un denize açılan noktada Ellis Island’daki *Göçmen Müzesi* (Immigration Museum)’dir.

Türkiye tarihinin bütün dönemlerinde az ya da çok göç sorununu eylemli olarak yaşamış bir ülkedir. Buna karşın konunun edebiyatta, özellikle de roman ve son yirmi yılda giderek artan bir ilgi artışına karşın, yeterince ele alınmadığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu bir rastlantı mıdır? Ya da konunun bunca önemine karşın edebiyat dünyasının konuya uzun süre ilgisiz kalışı üzerinde durulmayı gerektirmeyecek kadar sıradan bir olgu mudur?

Bu soruların yanıtları olduğunu sanmıyoruz. Her şeyden önce toplumun genelinde doğrudan toplumun kendini ilgilendiren konularda bile yaygın bir bilinç eksikliği olduğu bilinmeyen bir şey değildir. Ne yazık ki Türk toplumu, kendini doğrudan ilgilendiren konulara bile yeterince ilgi gösteren en azından entelektüel bir çevre yaratamamıştır. Kültür, belli bir elit sınıfın elinde ve onun ilgisiyle

² Kemal Arı, “Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar, Bilgi Üni. yay.*, İstanbul, (2005), ss.387-400.

palazlanacağına göre, Türkiye’de aydınların neden bu kadar önemli ve yaygın, toplumsal kökleri ve etkileri derin bir konuya ilgisiz kaldığı, anlaşılabilir gibi değildir. Bu belki de Türkiye gibi yarı gelişmiş bir ülkede, ortalama aydın tipinin, toplumsal sorunlarla yüz yüze gelme zorluğu yerine, öykünmeci bir duruş sergilemesi gibi sıradan bir seçeneğe yönelmiş olmasıyla ilgilidir.

Oysa kendine özgü yönleri, tarihsel anlamı, topluluklar, gruplar, aileler ve kişiler üzerinde derin etkileri olması nedeniyle özel olarak mübadeleyle ilgili süreçler, edebi metinler yaratmada yazar-çizer kesim için büyük bir zenginlik sunmaktadır. Böylesine bir zenginliği bilinçsiz biçimde görememe ya da -varsabilinçli biçimde görmekten kaçınma eğilimi, Türk entelektüel çevreleri için büyük bir eksikliklerdir. Gerçekte toplum bilimlerin pek çoğu için mübadele büyük bir laboratuvar özelliği taşır ve bu yönüyle o, büyük zenginlikleri kendi içinde barındırır. Bu zenginliğin tarihsel dönüşüm evrelerinde değişme süreçleriyle birlikte bu büyük zenginliği işleme ve olgusal yönlerini kayıt altına alma çapası gelecek kuşaklara bir değer olarak aktarımı son derece önemlidir. Toplumsal yapı sürekli olarak değiştiğine ve bu yapıların gerek bireyi ve gerekse toplumsal grupları da değişime zorladığı açık olduğuna göre; elbette geçmiş dönemlerde yaşanmış mübadele gibi tarihsel örneklerle bakış açıları da yoğun değişimler yaşanmıştır. Yani bundan elli sene önce ortalama bir insanın mübadele olgusuna bakışı ile günümüzdeki bakışı arasında derin farklar vardır. Bu farklılık, göçü dışarıdan gözlemleyen kişiler için geçerli olduğu gibi, belki ondan daha yoğun biçimde göçü yaşamış ya da yaşayan kuşakların ardılları olan kişilerin bakış açısı için de geçerlidir. Örneğin, göçü yaşayan kişiler için O, yaşamlarının belli bir kesiminde, kendi üzerlerine yıkılan ve yaşamak durumunda bırakıldıkları büyük bir zorluktu. Bu zorluklar onlarda bir süre sonra, o zorlukların da anımsandığı anılara dönüştü. Sonraki kuşaklar ise bu anımsanan anıların sahipleriyle iç içe büyüdüler; birinci derecede olayın tanığı ve hatta bir öznesi olan kişilerden göç öyküleri dinlediler. Bu göç öyküleri, onların duygu dünyalarının oluşumunda derin etkiler bıraktı. Ancak bunca yaşanmışlıklara ve derin etkilere karşın; ne inceleme yapıtlarda, ne anılarda; ne de yeterince sinemada, tiyatrodada, öykülerde ve romanlarda; hatta şiirde bile bu konu anlaşılabilir biçimde yer almadı ve bu derin yaşanmışlık bu tür metinlerin içine etki edemedi.

Kuşkusuz göçü doğrudan yaşamış bireylerin kendi belleklerinde göçün izleri; bu süreci çok sonraları, o da anlatılanlardan ve yapılan araştırmalardan; daha olmadı film, tiyatro, roman ve öykü gibi sanatsal sunumlardan öğrenmeye çalışan kişilerin belleklerinden büyük ölçüde farklıdır. Sanatsal yapıtların romantik duygularla iç içe girmesi elbette kaçınılmazdır ve gereklidir. Ancak yaşanmış gerçeklerin bireysel belleklerde bıraktığı izler diyebileceğimiz imgeler bütünüyle yaşanmış gerçeklere dayanır; süre içinde bu gerçekçiliğin yanına romantik etkiler eklenmişse de bu özellik onun realist/gerçekçi yönlerini yok edemez. Bu iç içe geçmiş değişim ve algı süreçlerini, biçimlerini ve değişimini belirleyen çeşitli etkenlerle birlikte sürekli algı boyutunda değişmiş böylesine önemli bir tarihsel olguya Türk toplumunun ortak belleği uzunca süre bu öneme kendini kapatmıştır.

Toplumsal bellek kendini ilginç biçimde yoğun acıların ve zorlukların yaşandığı bu dönemleri unutmaya kurgulamıştır. Olayı yaşayanlar uzun yıllar boyunca onu anımsamamaya kendini kurgulamış gibi bir tavır içine girmişlerdir. Bu ilginç durum giderek büyük ölçüde “toplumsal bellek eksikliği” gibi bir sonuç yaratmıştır. Birkaç kuşak sanki bu dönemi anımsamamak üzere kendi kişiliklerini özellikle zorlamış gibidir. Sonraları küçük küçük kimi metinlere dökülen anlatılar da yazın sanatını ne yazık ki kalıcı olarak besleyecek düzeye ulaşamamıştır. Bu ilgisizlik 1990’lı yıllara kadar yalın biçimde ortadadır.

Bu ilgisizlik ve üşengeçlik, doğal olarak konunun gerek bilimsel ve gerekse sanatsal olarak yeniden ele alınıp incelenmesine de olumsuz biçimde yansımıştır. Bu nedenle uzun süre Türkiye’de göçü ve onun olumlu-olumsuz etkilerini ele alan, irdeleyen en azından o birikimi gelecek kuşaklara taşıma görevini üstlenecek girişimler ortaya çıkmamıştır.

Bu yalnız Mübadele olayı için mi böyledir; yoksa başka göç olayları karşısında da Türk toplumunun ilgi eksikliği aynı mıdır? Bunu ancak, yine aynı türde metinlerde öteki göç olaylarının iz düşümlerine bakarak saptamak olanaklıdır.

Gerçekte “Göç” Türkler’ in bilinen en eski tarih dönemlerinden bugüne yakalarından hiç düşmeyen bir yazgı gibidir. Uzun bir zincirin çok önemli halkaları gibi ardı ardına gelen ya da kimi zaman aynı anda birden fazlasının hükümranlık sürdüğü sayısız beyliklerin, kabilelerin, Oğuz boylarının, devletlerinin yazgısında hep göç olgusu vardır³. Ancak; gerek tarih alanında, gerek diğer toplum bilimi çalışmalarında ve gerekse yazılı ve görsel sanat alanlarında göçü ele alan çalışmalar bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar azdır. Artık konunun ne denli önemli olduğunun anlaşıldığını düşünebileceğimiz günümüzde bile ne yazık ki bu alanlarda Türkler’ in tarihinde göçün önemini içselleştirip, kanıksayarak konuya eğilme istenci neredeyse –sınırlı çalışmaların dışında- bütünüyle karşılıksızdır. Bu istencin karşılığı denilebilecek tarih, edebiyat ve görsel sanat metinleri ve ürünleri büyük bir boşlukta gibidir ve bu boşluğun yakın bir gelecekte doldurulabilmesi de neredeyse olası değildir. Bu hem geleneksel hem de çağdaş sanat türleri için söylenebilecek genel bir durumdur.

Yazın sanatı geleneksel kalıplardan ve türlerden sıyrılıp çağdaş olanlarına evirmeye başladığında artık Osmanlı Devleti çöküş döneminin içine girmişti. Gerçek anlamda roman, öykü ve şiir alanında yazım terminolojisi, yöntemi ve yaklaşımı ancak Osmanlı’nın son elli yılında görebildiğimiz bir uğraşı ve ilgi alanı olmuştu. Çağdaşlaşma çabalarının pek çok alanında olduğu gibi edebi nitelikli yazım kalıplarına da 1839’da başlayan Tanzimat Dönemi ile geçilebilmişti. Yeni kalıplarda ortaya konulan ilk örnekler son derece sığ ve toplumsal nitelikten uzaktı. Ahmet Mithat, Refi’ Cevat gibi adı ünlenmiş kişilerin ortaya koyduğu yapıtlar, batılı

³ Örneğin bkz. (Kollektif), *Türkiye’nin Göç Tarihi*, (Der. Ayhan Kaya, Murat Erdoğan, Bilgi Ün. Yay., İstanbul, 2016; Ayrıca Bkz. Ebru Şenocak, “Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk”, *Türkisch Studies*, Volume 8/1 (Winter 2013), s. 2525-2537.

örnekleriyle karşılaştırıldığında son derece sığ, içerik ve konu olarak da son derece zayıf ve yanıp söner türden şeylerdi.

Tanzimat Dönemi Osmanlı toplumu için batılılaşma ve çağdaşlaşma yönünde önemli dönüşümler yarattı. Ancak batılı türde roman ve öykü yazımı, tiyatro senaryoları ve diğer yazım biçimlerinin ortaya çıkışı daha sonraki dönemlere denk gelir⁴. İlk yapıtlarda bir kere göç ya da benzeri toplumsal olayların izine bile rastlanılmaz. Kurguyu yapan ve anlatan yazar hala geleneksel nesir anlatıcılığının havasından sıyrılamamıştır. Romanın ve öykünün toplumsal işlevi üzerine her hangi bir bilinç oluşmamış ve bu yapıtları okuyan kişileri eğitmek ya da düşündürmekten daha çok okuyan kişiyi eğlendirmek gibi bir amaç güdülmüştür. Toplumsal yönü olan olayların ve olguların bu tür yapıtlarda yer alması, bir parça II. Meşrutiyet Dönemi'nde görülse bile; bunun büyük iz düşümlerine cumhuriyetin ilk yıllarında bile pek rastlanmamıştır. Bu dönem üzerine eleştiri getiren kimi son dönem aydınlarının söylediklerinin tersine, ilk şeyleri başarmak gibi bir görevi üstlenmiş Tanzimat Aydınlarının bu romantik yaklaşımlarını anlamak dönemsel koşullar da düşünülduğünde pek de zor değildir.

Bu döneme ilişkin amatörce yazılmış edebi metinlerde göç ya da göçlerle ilgili örnekler rastlanmaz⁵. Göçle ilişkilendirilebilecek kimi karakterlerin varlığı ya da onların söylemlerine yansıyan kalıplar da dönemin toplumsal yapısına ilişkin renklerin bu yapıtlara yansımından başka bir anlam taşımaz⁶. Yeni edebiyat türleri içinde yol almak durumunda olan dönemin kuşakları, konu seçiminde toplumcu içeriği olan alanlara yönelmek bir yana, sıradan konularda bile büyük bir şaşkınlık içinde kalmıştır⁷.

Cumhuriyet döneminde bu sığ yaklaşımların büyük ölçüde değiştiğini görmekteyiz. Cumhuriyet, öykünmeci bir aydın tipini yaratmakla birlikte, yine de kökleri Aydınlanma Dönemi'ne inen bir algının projesidir⁸. "*Cumhuriyet*" sözcüğü ve kavramı doğrudan bir ideolojiye dayandığına göre; her ideolojinin olduğu gibi

⁴ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995; Budak, Ali (2008), *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s.30-31; M. Orhan Okay, "İlk Romanlarımız Üzerine Bazı Dikkatler", *Türk Yurdu*, (Mayıs-Haziran 2000), Cilt:20, Sayı:153-154; Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s.65.

⁵ Bilge Ercilasun, "Servet-i Fünûn Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.3:Edebiyat, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, (1992); Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

⁶ Atıf Akgün, "Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme", *Göç Dergisi*, II/1 (Mayıs, 2015), s. 69-84.

⁷ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, çşt. syf.

⁸ Genel olarak bkz. Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma; Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Gelişimi*, 2. Baskı, Yakın Kitabevi yay., İzmir, 2009; yine aynı yazar, "Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi", *Belgi*, Sayı 7 (Kış 2014/ I) s.952-963. Kemal Arı, *Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Konferansları (1999-yurt içi)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.s.s.101-120

onun da bir felsefesi olması doğaldır. Bu oluşum felsefesinin, batının aydınlanma değerlerinin bir parçası olarak oluştuğunu söylemek gerekir. Bu felsefenin temelinde ulusal egemenlik düşüncesi en ağırlıklı biçimde bulunan kavramdır. Ulusal egemenlik ulus gerçeğine, ulus gerçeği de yurttaşlık bilincine ve bireysel özgürlüğe dayanır. Ulus devletin, ulusal yapıyı güçlendirmesi için adımlar atması kadar doğal bir şey yoktur. Türkiye’de, imparatorluk kültür ve felsefesinden sıyrılıp çağdaş ve ulusal bir cumhuriyet yöntemine geçiş, ister istemez toplum temelinde, ulus gerçeğini pekiştirecek nüfus hareketlenmelerini yanında getirmiştir; çünkü seçim, bu yöndedir. İmparatorluğun dağılma evrelerinde yaşanan göçlerle nüfusun görüntüsü sürekli bir değişime uğramıştır. Mübadele, ulus devletin oluşumunda en güçlü toplumsal hareketlenme ve göç olayıdır diye düşünülebilir⁹.

Mübadele ve Göç Üzerine Yazılanlar

Türkiye’de mübadele üzerine yapılmış araştırmalar oldukça geç bir dönemde başlamıştır¹⁰. 1990’lara gelinceye dek Türkiye’de konusu doğrudan “mübadele” olan hemen hiçbir tarih araştırması yapılmış değildi. Dolayısıyla ortada yazın sanatında kalem oynatan kişilerin bilgi olarak beslenebilecekleri metinler bulunmuyordu. Doğan Avcıoğlu gibi kendi döneminin önemli aydınlarının yapıtlarında bile mübadele birkaç paragraflık anlatım ötesinde yer almıyordu. Mihri Belli’nin Missouri Üniversitesi’nde bir mastır tezi olarak hazırladığı 1940’lı yıllarda yapılmış çalışmadan ise hemen hiç kimsenin haberi olmamıştı. Mübadelenin daha çok ekonomik ve toplumsal yönü üzerinden giderek analizler yapmayı amaçlayan çalışma ancak 2000’li yıllarda gün ışığına çıkmıştı¹¹. Kemal Arı’nın 1988 yılında hazırladığı “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de Göçmenler” adlı yüksek lisans tezi ile aynı kişinin 1993’te tamamladığı “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında Türkiye’de Göçmenler” adlı çalışmalar Türkiye’de mübadeleye akademik düzeyde eğilen ilk çalışmalar oldular¹².

⁹ Kemal Arı, "Cumhuriyet'in Nüfus Politikası", *Toplumsal Tarih*, Sayı:119 (Kasım 2003), s.s.28-31; yine bkz. Aynı yazar, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt yay., Genel olarak bkz. Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma; Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Gelişimi*, 2. Baskı, Yakın Kitabevi yay., İzmir, 2009; yine aynı yazar, "Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi", *Belgi*, Cilt/ Volume 1; Sayı/ Number 7 (2014), s.952-963, Kemal Arı, *Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Konferansları (1999-yurt içi)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.s.s.101-120

¹⁰ Kemal Arı, "Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele", ss. 387-400.

¹¹ Mihri Belli, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi :Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002.

¹² Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadelesi Sonrasında Türkiye’de Göçmenler*, Dokuz Eylül Ün. AİİT Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1993. Aynı yazar: *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç*; Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1995.

Yunanistan'da Mübadele Romanı ve Öyküsü

Oysa mübadelenin Türkiye karşısındaki ortağı Yunanistan'da konuya çok daha erken dönemlerde değinen çalışmalar ortaya çıkmıştı¹³. Tarihi içeriği olan yapıtlarda olduğu gibi edebiyat alanında da Yunan yazarlar konuya çok daha erken dönemde eğildiler. Edebiyat yapıtları arasında Türkiye'de hemen hiçbir somut yapıt yokken, Yunanistan'da mübadelenin daha çok öncesi ve sonrasını ele alan roman ve öyküler raflarda çoktan yerini almıştı. Örneğin Venezis¹⁴, S. Doukas, S. Mirivilis, daha sonra F. Kontoglou, D. Sotiriou, L. Nakou, P. Prevelakis, Y. Theotokas, N. Kazantzakis, M. Loudemis... 70'li ve 80'li yıllardan sonra da Samouilidis, T. Athanasyadis, A. Nenedakis, Anzel Kurtyan, Y. Andreadis, ve son yıllarda M. Veinoglou, Katerina Zarokosta...¹⁵. İlginç bir saptama; bu yazarların birçoğu Türkiye'de doğmuştur. Örneğin Yunan edebiyatının en gözde romancılarından olan Venezis Ayvalık doğumludur ve romanlarında Ayvalık anlatılır. Dolayısıyla, romanlarında yerleşmiş bir Türk algısı kendini gösterir. Yani Anadolu'ya bir Rum'un gözünden Türk imgesi, yazarın belleğinde yerleşmiş yargı ve gözlemlere dayandırılarak oluşturulur¹⁶. Bu yapıtlarda genel olarak mübadele öncesinde Türkiye'de ve mübadele sonrasında da Yunanistan'daki yaşam anlatılır; ancak o arada geçenler çok sınırlı anlatılır. Bunlar içinde her iki tarafta; yani hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de büyük yankı uyandıran yapıt, Dido Sotiriyu'nun "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*" adlı romandır¹⁷.

Bunların kimisi Türkiye'de oldukça yaygın ve duyumsanabilir bir etki de yaptı. Bunların içinde en çok etki bırakanı; Dido Sotiriyu'nun Türkçeye "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*" adıyla çevrilen "*Matomena Homa (Kanlı Topraklar)*" adıyla çevrilen romandır¹⁸. Gerçekte bir anıdan hareket ederek yola çıkan Sotiriyu romanında Türkiye'de Osmanlı Tebaası iken, Birinci Dünya Savaşı'nda savaştan kaçan, Türk-Yunan Savaşı başladığında da Yunanistan Ordusu'nda gönüllü taburunda savaşan Şirinceli Manoly Aksiyotis'in dramatik öyküsü anlatılmaktadır. Roman 1970 yılında Atina'da yazılmıştır. O yıllar Türkiye ile Yunanistan arasında ideolojik farklılıkların yoğun biçimde gün yüzüne çıktığı yıllardır. Romanın yazıldığı yılların, bütün dünyada yükselen sol ideolojik görüşlerin etkili olduğu döneme denk geldiğine bakılırsa, Dido Sotiriyu'da da bu bakış biçiminin romanda etkisini gösterdiği söylenebilir. Romanda yaygın olan kaniya göre, Türk ve Yunan halklarını birbirine emperyalizm kırdırmıştır. Gerçekte Manoly Aksiyotis'in

¹³ Konu ile ilgili bkz. Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece, and Turkey*, (New York: Macmillan Company, 1932) Bruce Clark, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, (London: Granta Books, 2007) Renée Hirschon, *New York*, (2003)

¹⁴ Herkül Millas, *Ayvalık ve Venezis: Yunan Edebiyatında Türk İmaji, İletişim yay.*, İstanbul, 1998.

¹⁵ Herkül Millas, "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele - Benzerlikler ve Farklar", *Yeniden Kurulan Yaşamlar*, Bilgi Ün. Yay., (7-8 Kasım 2003, İstanbul).

¹⁶ Herkül Milas, a.g.e., çst. syf.

¹⁷ Dido Sotiriyu, "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*", (Çev. Atilla Tokatlı), Can Yayınları, İstanbul, 2014.

¹⁸ Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "*Farewell To Anatolia: Being A Soldier In The First World War*" *The Journal of International Social Research*, Cilt: 8, Sayı: 39, Volume: 8 (August 2015), s.208-221.

yaşadığı dram, bu iki halkın emperyalizmin oyunu karşısında yaşadığı büyük trajedinin yalnızca onun dünyasına yansıyan kısmıdır¹⁹. Toplumsal ve insani temele inildiğinde romanda ara ara da olsa, iki toplumu birbirine bağlayan birleştirici figürler de kendini gösterir. Bu figürlere ortak yaşanan mekânlar, kesişen duygular, yaşamsal algılar, somut ve soyut kültürel olgular eşlik eder. Bir Türk neden hoşlanıyorsa, üç aşığı beş yukarı bir Rum da ondan hoşlanmaktadır. Örneğin yemeklerden, giyim kuşamdan, hatta içilen dibek kahvesinden bile... Bu tür ortak özellikler, kişileri birbirine yaklaştırıp kaynaştıran ve etle tırnak gibi birbirine kenetleyen öğeler olarak değerlendirilebilir. Buna bir Türk’le bir Rum’un, yani Manoli ve Şevket’in arkadaşlık ilişkisindeki sıcaklığı bile ekleyebiliriz²⁰.

Manoli ile Şevket, çocukluklarından beri arkadaşlardır. Sığırtmaçlık yapan bir Türk çocuğu olan Şevket, belki de yaşamında Manoli’yi anlayan en önemli kişidir. Kişiliklerinde, zevklerinde ve arkadaşlık duygularında ortaklıklar vardır. Bu ortak bir duygudaşlık halidir. Bu duygudaşlık, etnik ve kültürel farklılıklara karşın, ortak bir mekânda bireyleri bir arada tutan ve sağlam bağlarla birbirine bağlayan önemli bir değerdir. Öyle ki Manoli kendisini sürükleyip götüren maceranın en kritik anlarında, örneğin yoğun duygusal çatışmalar yaşadığı anlarda birden Şevket’i anımsar. Onun görüntüsü ve bu görüntüyle birlikte Anadolu’nun Şevket’in kimlik ve davranışlarına aktardığı değerlerle yüzleşir. Bu yüzleşme aynı zamanda derin bir sorgulamadır. Bu sorgulamanın hedefinde ise yoğun biçimde emperyalizm vardır. Emperyalizmin oynadığı o büyük oyunun ise hiçbir değer anlayışı yoktur; her şeyi kirletir, sömürür ve yok olur. Bu çirkin oyunda yitiren –tıpkı Manoli ve Şevket gibi– oradan oraya savrulan kişiler ve aynı toplumsal yapının var ettiği halklardır.

Roman boyunca bütünüyle iki bireyin birbirine karşı bütünüyle çocuksu, saf; ancak o ölçüde de gerçek olan duyguları ve tavırlarıyla karşılaşılır. Her şeye bu duygular ve tavırlar etkili olmuş olsa, hiçbir çirkinliğin kalmayacağını roman boyunca duyumsarsınız. Romanı tamamlayan da zaten bu duygudaşlıktır. Emperyalizm bu duygudaşlığı yok etmiştir. Ancak bu canavara, yani emperyalizme karşı bu pis oyundan başarılı çıkabilmenin şifreleri de bu doğal, saf ve temiz duygudaşlıkta bulunmaktadır. Yeter ki aynı coğrafyanın ve kültürün var ettiği halklar buna dönme yetisini ve kararlılığını gösterebilir... Bu çözümleme, yalnız Manoli ve Şevket üzerine değil, örneğin Çiftlik Sahibi Ali Bey ile onun yanında çalışan öteki kişilerin, Manoli’nin yasak aşklarından biri olan Adile’nin ya da Kirliceliler’in kişilikleri üzerinden bile yapılabilir. Hep en yoksul ve sıradan görünen Kirliceliler’den birileri en zor döneminde Manoli’nin yaşamını kurtarmıştır. Bu

¹⁹ Kısa bir tanıtım: Kemal Arı, “Manoli’nin Gözyaşları”, *Bütün Dünya*, 2016/11 (Kasım 2016).

²⁰ Kemal Arı, “Osmanlı Devleti’nde Göçlerle Aktarılan Besin Kültürü ve Bunun Türk Yemek Kültürüne Etkileri”, *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*-14-15 Ekim 2010 Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2012, ss. 21-45; kültürel değişimin nitelikleri ve boyutları için örneğin bkz. Türkdogan, Orhan; “Seçilmiş Bazı Göçmen Ve Yerli Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXII/3-4 (1962), ss. 140-163 Ve XXIII/3-4 (1963), ss. 115-136 Boran, Behice Sadık; *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, TTK Basım., Ankara, 1945.

karakterler üzerinden oluşan imgeler, bütünleştirilerek romanın ilerleyen sayfalarında da akarak sürüp gider²¹.

Türkiye’de Mübadele Roman ve Öyküleri

Karakterlerde göçe ilişkin bir ürküntü, korku, tikslenme ve hatta onu kara bir yazgı gibi görme eğilimi yüksektir. Örneğin 1927 yılında Aka Gündüz tarafından yazılan “*Dikmen Yıldızı*” adlı romanda konuya ilişkin ilk örnekleri görmekteyiz²². Romanda sevdiği genci arayan Yıldız’ın Büyük Taarruz’dan sonra sevdiği genç Murat’ın babasıyla birlikte İzmir’e kadar uzanan öyküsü anlatılır. Fellik fellik savaşa katılan Murat’ı bulmak için koşturan genç kız, İzmir’e kadar gelir ve “Beybaba” dediği Murat’ın babasıyla birlikte Başkumandan’ın karşısına kadar çıkar. Bu arada İzmir’in yanıp yıkılan görüntüsü de gözlerinin önündedir. Geçmişte yaşanan acı olaylarda, Türkler’e karşı Yunan Ordusu tarafında yer aldığı biçiminde aktarılan Rumlar’ın İzmir’den ayrılışlarına değinilirken; roman karakterlerinden biri şöyle der: “*Rumlar’ın İzmir’den gitmesi iyi oldu. İzi kalmasın bunların!*”

Roman 1927 yılında yazılmıştır. Doğrudan mübadele konusu olmasa da; mübadeleyi tetikleyen Anadolu’dan Rum göçünden söz edilmesi hepsi bu kadardır. Bu imge; Yunan Ordusu’yla birlikte Rumlar’ın İzmir’den denize dökülüşü olarak nitelendirilir. Aynı fırça darbelerini Reşat Nuri Güntek’in “*Ateş Gecesi*”nde de (1942) görürüz. Ancak bu kez Rumlar’dan söz edilirken, daha insani bir boyut kendini göstermekte ve sevgi dolu sözler söylenmektedir. Romanın belli yerlerinde Maryanti, Eleniça, Rina, Miyeris Panelopiça gibi Rum karakterler kendini gösterir²³. Yakup Kadri’nin romanlarından *Panorama*’da (1953) ise Balkanlar’dan gelenler, oldukça sevimsiz tipler olarak verilir. İnkılabın toplum kesimlerinde nasıl karşılandığını olaylar ve karakterler üzerinden veren yazar, romanında 1923 ile Atatürk’ün ölüm tarihi olan 1938 arasındaki dönemi kesitler biçiminde vermektedir. Bu dönemin elbette en önemli özelliklerinden biri de, Balkanlar’dan gelen göçmenlerin Türkiye’ye yerleştikleri ve toplum içinde kendilerine bir yaşam alanı aramaya başlamalarıdır. Yeni anavatanda yurt tutunmaya çalışanların, yerleşik

²¹ Manoli: “Küçük Asya kıyılarında, evet, karşıda... çocuklar, akrabalar, dostlar bıraktık. Gömülmemiş ölümler, barıksız diriler bıraktık ve şimdi hayaletler misali, oradan oraya savrulan düşler. Küçük Asya kıyılarında evet! Daha dün yurdumuz olan karşıda... Dipsiz gecenin içinden, tanıdık gölgeler kayıp geliyor... Kirliceliler ve Şevket... İsmail Bey, Kerim Efendi, Şükrü Bey... Ve Ali Dayı’yla kızı... Boşuna! Hiçbiri imdada koşamaz artık... Yıkılıp gitti her şey!”; Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu’ya*, (Çev. Atilla Tokatlı), Can yay., İstanbul, 15. Baskı, İstanbul, 2012, s.259. Aksiyotis Manoli ve onun anlatımında dile gelen kişilerin pek çoğu gerçek karakterlerdir. Öyle ki Manoli Türkiye’den ayrılıp Yunanistan’a gittikten sonra, yaşının ilerleyen zamanlarında Şirince’nin yoğun biçimde özlemini yaşamış; ailece terk ettikleri bağ evlerine yerleşen aileyle mektuplaşmış; sonunda bir maceraya atılır gibi, yaşı 80’i geçmişken, bu aileye konuk olmak üzere Şirince’ye gelmiştir: Bkz. Kemal Arı, Manoli’nin Gözyaşları, *Bütün Dünya*, 2016/11 (Kasım 2016).

²² Gündüz Aka, *Dikmen Yıldızı*, Semih Lütfi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1940.

²³ Herkül Millas, a.g.m., s. 130; Yine roman için bkz. Reşat Nuri Güntekin, *Ateş Gecesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1975.

toplum kesimleri tarafından sevilmeyen karakterler olarak romana serpiştirildiği görülür

Türkiye’de yazılmış romanlara ve öykülere baktığımız zaman Yunanistan’dakilerle karşılaştırıldığında oldukça geç bir gelişme sürecine girildiğini görmekteyiz. Uzunca zaman Türkiye’de yazın sanatı ile uğraşanlar, mücadele konusuna ilgi duymamışlardır. Tarihi yönden mücadeleye eğilen araştırmalar ne kadar geç bir zaman dilimine denk geliyorsa, edebiyatta konuya yönelme eğilimi de son derece geçtir ve tarih araştırmalarını izleyen sürece oturur. Mücadele üzerine yazılmış edebi metinlerin izi sürüldüğünde Sabahattin Ali’nin “Çirkince” adlı (1947) öyküsüyle karşılaşılır²⁴. O zamana kadar kimi roman ve öykülerde belli belirsiz karakterler üzerinden mücadele olgusunun izlerine rastlanmakla birlikte, *Çirkince* adlı öykünün yazılışına kadar, doğrudan konusu mücadele olan bir örneğe rastlanmaz. Sabahattin Ali’nin *Çirkince* adlı öyküsü belki de konusu doğrudan mücadele olan ilk özgün denemedir diyebiliriz. Buna karşın öykünün mücadele alanında yazılmış roman ve öykülere katabileceği başka ilkler de vardır: Örneğin öykünün toplumculuğu...²⁵

Evet, gerçekten de *Çirkince* aynı zamanda toplumcu bir öyküdür. Doğrudan toplumsal dokunun oluşumu, tavırları, yönelişleri ve duygularıyla kendini duyumsatır. Bu da şaşılacak bir durum olarak görülmemelidir; çünkü Sabahattin Ali Türkiye’nin ilk toplumcu yazarlarından biridir. Her ne kadar Kemal Tahir gibi özgün kimliği ve yeteneği olan yazarlar da toplumcu özellikleriyle var olmuşlarsa da Sabahattin Ali roman ve öykücülüğü yönüyle, onlardan ayrılan özgün yönleri kendi yapıtlarında barındırır. Zaten onun toplumcu-eleştirel yönü, *Çirkince*’nin satırlarına da yansır:

“Buraya getirip oturttukları mübadillerin de kabahati yoktu. İskeçe’nin, Kavala’nın tütüncüleri... zeytinden, incirden ne anlasınlar? Ağaç dediğin bakım ister, masraf ister... Kıymetini bilmeyene nimetini verir mi? Muhacirler iki sene üst üste mahsul alamayınca ya kestiler, ya sattılar... Cahillikle fakirlik bir olmuş, Sultan Süleyman’ın mülkü dağılmış... Zaten tefviz (bir malı birine verme) işleri de seneler sürdü. Dünyanın dalavereleri döndü. Gelenlerin çoğu meteliksizdi. Para yedirip işlerini gördüremeyince hepsi bir yana dağıldı... Ne olacak? Rumeli’nde koca çiftlik bırakan adama yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyünde bir baskısı olan burada üç fabrikaya sahip çıktı. Senin anlayacağıın, hakkı olan alamadı, hakkı olmayan binlerce aldı. Ama onlara yaradı mı? Ne gezer!.. Anafar malın kıymetini bilmediler, yok fiyatına elden çıkardılar. Buraların eskiden kalma bir iki derebeyi vardı. Kimi İzmir’de, kimi Ankara’da oturur... Hepsini onlar kapattı... Emvali metrukeden, ağacı on kuruşa, on beş kuruşa zeytin, incir bahçesi satın aldılar... ‘Malımı satmam!’ diye inat edenler de en sonunda boyun eğdi. Ne yapısın? Para da, devlet de ağaların elinde. Bunlarla baş olur mu?.. Patronlar istemedikçe, kimse ağacının meyvesini toplatacak işçi bulamaz. Çoluk çocuk

²⁴ Sabahattin Ali, *Sırça Köşk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

²⁵ Ramazan Korkmaz, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

kendisi toplasa, yağını çıkartacak fabrika bulamaz. Evvela dört senelik mahsulünü, sonra kökünü satar, alır başını gider”.

Ta 1947’de Sabahattin Ali’nin kaleminden kâğıda dökülen bu toplumcu bakış açısına, bugün bile Türkiye’de değme tarihçilerin ya da sosyologların erişebildiğini söylemek oldukça güç. Bu değerlendirmelerin İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonunda hem de Tek Parti Dönemi’nde yapıldığını düşünürsek, önemi daha da artar. Daha da ötesi bu yorum biçimi, Türkiye’de siyasal birikimin ve evrilmenin her türlü zorluğa karşın, ne türlü yol aldığına da kanıtıdır. Kuşkusuz, bu tür yorumları yaratan edebiyat dünyasının geldiği bir siyasal ve kültürel iklimdi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun emekli ve engelli bir subay olan Ahmet Celal’e Haymana Ovası’nda Anadolu köylerinden birine ilişkin gözlemleri sonucu söylediği “*Ne ekersen onu biçersin*” sözlerinin muadili, işte bu satırlarda karşılık bulur. *Yaban*, 1932 yılında yazılmıştır ve bir yıl sonra ünlü “*Kadro*” Dergisi’nde dile gelecek görüşlerin öncüsü gibidir.

Sabahattin Ali’nin *Çirkince*’siyle *Yaban* arasında yayınlanma süresi açısından bakıldığında on beş yıl vardır. Bir anlamda Sabahattin Ali’nin toplumcu çizgisi ve bu çizgi üzerinden tarihe bakışı son derece komplike, gerçekçi ve bütünüyle doğru tanımlamalara dayanır. O’nun bakış açısına göre Türkiye’de yönetici seçkinler mübadele ile Türkiye’ye getirilen mübadillerin toplumsal sorunlarına gerçekçi bir yaklaşımla eğilememişlerdir. Yoksa bu bilinçli bir seçim midir? Ya da sıradan bir boş vermişliğin sonucu mudur? Yazar sorunun bu yönlerine pek değinmese de sonuçta mübadelenin onca şatafatlı söylemlerin arkasına sığınan milliyetçi duruşun ötesinde, acı biçimde toplumsal gerçekliğine ilgileri çeker. Bu bilinçsizlik ve ilgisizlik, toplumsal dokuları yok etmekte, yozlaşmayı getirmekte ve bunun sonucu olarak da yoksullaşma kaçınılmaz olmaktadır. Gelişi güzel oraya buraya yerleştirilen göçmen gruplar, yaşamlarını kurgulamakta zorlanırken, aynı zamanda o zamana değin ortaya çıkan kültürel birikiminin somut ürünlerini de yoksulluk ve cehalet kısılcığında yok eden öteki gruplara katılmışlardır.

Onun yanına yine onun çağdaşı denilebilecek başka yazarlar konulabilir. Reşat Enis, Sabri Ertem gibi toplumcu yazarların edebiyat dünyasında Sabahattin Ali kadar ünlendiklerini ve gelecek kuşaklar üzerinde etki bıraktıklarını söyleyemeyiz. Sabahattin Ali’yi ötekilerden farklı kılan öykü ve romanlarında gerçekliğe varan toplumculuğu yanında elbette ideolojisi, fırtınalı yaşam öyküsü ve güçlü kalemidir. Onu öne çıkaran belli ölçüde ideolojisi ve bu ideolojinin toplumsal yapıyla ilgili öngörüleridir. O göç konusunda da yerleşik kanılardan ve resmi bakış biçiminden ayrılır. Yerleşik tarih ve edebiyat anlayışından uzaklaşır ve bütünüyle toplumcu-eleştirci bir kimlikle, göçün yarattığı derin etkilere her iki taraftan da bakmasını bilir²⁶.

²⁶ Alaaddin Karaca; “Sabahattin Ali’nin Öykülerinde Toplumsal Konular”, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, XI/ 1 (1993), s. 221-231; yine bkz. Atilla Özkırmı, *Sabahattin Ali*, Cem Yayınevi, İstanbul 1979.

Ancak o bu öyküyü 1947 yılında yazdı. Bu tarih cumhuriyet dönemi öykü yazıcılığı için oldukça erken bir dönem sayılabilir. Ancak “Çirkince” adlı öykünün erken bir tarihte ortaya çıkışı, Türk roman ve öykü yazınında geniş anlamda göçün, dar anlamda ise mübadelenin daha o yıllarda yoğun bir ilgi odağı olduğunu göstermez. Tam tersine, Sabahattin Ali’nin kaleminden yazın dünyasına yansıyan bu güçlü uyarıya karşın, uzun yıllar daha edebiyat dünyası böylesine kapsamlı toplumsal hareketleri yok sayacaktır.

Bu verimsiz durumun nedenlerini, yalnız yazarların konuya ilgi duymamasına bağlamak pek de anlamlı sonuçlar getirmeyebilir. 1980’li yıllara kadar konusu göç olan roman ve öykülerde büyük bir sessizlik dönemi yaşanmıştır. Görsel sanatta da aynı saptamayı yapmak olanaklıdır. Bunu yazarların, şairlerin ya da sinemacıların ilgisizliğine bağlamakta dönemin yerleşik algı düzeylerine gönderme yapmak daha anlamlı olabilir. Edebiyat dünyasını, bir toplumun toplumsal değişim evrelerinde öne çıkan siyasal akımlardan ve ideolojik etkilerden soyutlaştırmak olanaksızdır²⁷. Bir toplumun belli bir döneminde siyaset, toplumcu bir nitelik kazanmışsa, bu ortam edebiyat dünyasını da etkiler. Kimi zaman da siyaset tam karşıt bir çizgide gelişirken, edebiyat dünyasının belli bir dönemi, daha toplumcu bir çizgiye gelebilir. Bu iki örneği de Türkiye’nin siyaset ve kültür dünyasında görmek olanaklıdır. Öyle ki; toplumun siyasete ilgisi ve katılımı açısından bakıldığında, kuşkusuz 1968 Kuşluğu’nun dünyada yarattığı siyasal ortam, Türk kültür dünyasını da etkilemiştir. Belli dönemlerde özellikle ulus devletinin inşası sürecinde yönetici sınıf; resmi bir duruş sergileyerek, geçmiş acıların anımsanmasının önüne geçmenin, toplumsal yönden kazançlı olduğunu düşünerek, hiç de demokrat olmayan bir tutumla kültür dünyasını da etkilemiş olabilir. Örneğin, Türkiye’nin yakın tarihinde son derece önemli yer tutan azınlıklara ilişkin araştırmalar, Türkiye’de son derece geç dönemlere denk gelir. Bunun nedeni, özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de biçimlenen siyasetin, bu tür konulara eğilme istenci içinde olan yazarçizer takımına yönelik baskılarıdır. Bu tür konulara eğilme neredeyse bir öcü haline getirilmiştir. Bu saptama, Türkiye’nin yakın geçmişinde siyasi duruşun bir argümanı olarak görülebilir. Ancak tek neden elbette bu değildi. Türkiye’de roman ve öykü yazınında, konu arayışında olan yazarların toplumsal konulara eğilmek uzun süre ilgi dünyasında yer almamıştır. Erken dönemden bu yana eğilmek durumunda kalan sınırlı sayıdaki aydın da dönemin siyasi havasının yarattığı baskılarla yüz yüze gelmekten kendini kurtaramamıştır. Buna karşın, mücadele ve göç gibi konular, genel ve bilindik tarih konularının yanı sıra edebiyat dünyasında da ilgi çekici alanlar olarak görülmemiştir. Böyle olunca da 1980’li yıllara kadar bir iki örneğin dışında edebiyat metinlerine yansıyan karakterlerde göç ve mücadele figürleri ve imgeleri son derece sınırlıdır. Bunun belki de en bilindik örneği, Orhan Kemal’in ilk kez 1952 yılında Vatan gazetesinde

²⁷ Nedim Gürsel, “Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/ İdeolojik Yapının Yeri”, *Türk Dili*, (Ocak 1981), S.349, s.3-18

yayınlanan “*Murtaza*” adlı romanıdır²⁸. Romanın ana kişisi Murtaza, 1927 yılında Mübadele ile Türkiye’ye gelmiş bir göçmendir. Annesi ve kardeşiyle birlikte Türkiye’ye geldiğinde bu ülkeye karşı büyük bir minnet duygusu beslemektedir. Dürüst kişiliği ve bekçi olarak çalıştığı fabrika yönetimine ve patronlarına karşı görev ve sorumluluk anlayışı onu zor durumlarla karşı karşıya da bırakır. Örneğin aşırı dürüstlüğü yüzünden, annesi yokluk içinde ölmüştür. Onu yoksul bırakan şey, dürüstlüğüdür. Ancak içine katıldığı toplumsal yapıda bu değer çoktan aşmıştır. Daha da ötesi erkek kardeşi de evi terk eder. Ailesine iyi örnek olmaya çalışır; ancak yeni palazlanmaya başlamış kapitalist ilişkiler ve davranış biçimi, onun kendi özünde Balkanlar’dan getirdiği saf ve temiz duyguları çoktan aşmış, boğmuş ve onu toplum dışına itmiştir. Karşılaştığı türlü olaylara özünde var olan değerlerle karşı duruşu, tıpkı annesi gibi karısının ve çocuklarının da sıkıntı içinde bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Romanda Murtaza’nın kişiliğinde aynı zamanda mübadele ile gelen mübadillerin kişilik analizi de yapılır. Sonunda sorgulanan bir şey vardır: Toplumla uyumlu biçimde ayakta kalabilmek için, ille kimi öz değerlerin aşınması, onların atılması mı gerekir? Yoksa mübadele ile gelen kitleler aynı zamanda bir değerler aşınmasının içine mi sürüklenmiştir?

Roman ve öykü yazımının en yoğun olduğu yıllarda bile toplumsal konulardan ve Türkiye’deki toplumsal yapının irdelenmesinden uzak durulduğu ve bu yaklaşımdan kaçınıldığı görülmektedir. Kimi romanlarda doğrudan mübadele ele alınıp irdelenmese de belli karakterler üzerinden, bir döneme ilişkin vurgular yapıldığına tanık olmaktayız. Başka bir konuyu içeren bir roman kurgusunda, o romanı renklendiren Rum karakterlere ve onların ya da yerli kişiliklerin anlattıkları üzerine bir mübadele vurgusu da belli belirsiz yapılabilmektedir. Kimi karakterlere verilen kimliklerden de onların mübadele ile mi yoksa başka bir göç dalgası ile mi Türkiye’ye geldiklerini anlamak pek olası değildir. Buna karşın, göçmen karakteri üzerinden aktarılan temalar, birbirine oldukça da yakındır. Bilindik ortak tema, belli bir Rum köyü ya da mahallesinden Rumlar’ın göç edip ayrılışından sonra oralarda kalan malların define avcılarının nasıl hedefi haline geldiğidir. Ya da göçmen, gittiği yerde güçsüz mecalsiz bir garip kuş gibidir.

İlerleyen yıllarda ideolojik düşüncelerin daha keskin biçimde toplum yaşamını etkilemeye ve sistem üzerinde belli bir talep oluşturmaya başladığında, konuya daha devrimci bir yaklaşımla bakıldığını görmekteyiz. Bunun romana yansıdığı tarih, ortalama 1960’lı yıllardır. Marksizm’in Türk düşün ve siyaset dünyasında etkili olmaya başladığı yıllarda mübadele ve özellikle onların mallarına ilişkin uygulamalar, daha köktenci bir yaklaşımla ele alınır. Ancak bunlar da kimi değinmeler biçiminde olup doğrudan romanın ana konusunu oluşturmaktan hala uzaktadır. Hasan İzzettin Dinamo “*Ateş Yılları*”²⁹ (1968) ve “*Açlık*”³⁰ (1982) adlı

²⁸ Ülkü Filiz, “Orhan Kemal’in Murtaza Romanında Yapı”, *Turkisc Studies*, Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4 Summer, (2008), s.904-921; Hilmi Yavuz, “Murtaza ve Ödev Ahlakı”, *Yeni Ufuklar*,(1974), C.22, S.249, s.23-26.

²⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *Ateş Yılları*, Tekin yay., İstanbul, 2007.

³⁰ Hasan İzzettin Dinamo, *Savaş ve Açlar*, Heyamola yay., İstanbul, 2005.

romanlarında Anadolu’dan gidenlerin bıraktıkları malların nasıl yağmalandığına ilişkin sahneler görülür. Doğrudan mübadeleye ve onun neden olduğu yıkıcı etkilere değinmekten uzak olan bu yapıtlar; konuya yalnızca değinmekle yetinir. Örneğin Açlık adlı romanında O, romanın ana kahramanı Temel’in Birinci Dünya Savaşı’na askere alınmasının ardından Karadeniz bölgesine dönüşü, evlenişi; ailesiyle burada tutunamayarak İstanbul’a gidişi ve yeniden Samsun’a dönüşü dramatik temalar içinde anlatılır. Dönüşen tarihsel evrelerde ailenin karşılaştığı en önemli sorun, *Açlık*’tır. Öyle ki sonradan Temel’in ve ardından da oğlu Ali’nin askere alınışının ardından, geride kalanların açlığa nasıl kurban gittiği anlatılırken ana temanın çevresinde başka bir olgu daha gün yüzüne çıkar. Toplum içinde ezilen değil, az çok parası olan palazlanmış eşraf, sivil-asker ve bürokrat kimi seçkinler, Türkiye’den giden Ermeni ve Rumların mallarını yağmalayarak, savaş zengini olmuşlardır. Ancak yoksullar bu yağmadan payını almadığı gibi, adeta yitirdikleri canları ve bedenleriyle yoksulluklarının bedelini öderler.

Bu tür yaklaşımlar, mübadele ve onun gibi büyük göç olgularının sonucunda yalnızca toplumsal yapının yeniden biçimlenişine değil, aynı zamanda mülkiyetin yeniden nasıl oluştuğuna ilişkin ipuçları da ortaya koyar. Bu ipuçları, sonradan Türkiye’nin sosyal; giderek de kültürel ve ekonomik yapısını anlamada da önemli olanaklar sunar.

Kemal Tahir tarihsel olayları ve dönemleri romanlarına taşıyan en önemli Türk roman yazarlarının belki de en başta gelenidir. Onun romanlarında da mübadeleye ve onun sonuçlarına anlık değinmelerde bulunduğu görülür. Konu artık hep bir şehir efsanesini biraz daha aşmış ve mülkiyetin yeniden biçimlenmesinin en önemli etkenlerinden olan mal dağıtımında Rum mallarıyla zengin olmuş yerli tiplere vurgular yapılır. Kemal Tahir’in “*Kurt Kanunu*” (1969)³¹ adlı romanında bu tür haksız mal edinmeleri uzun uzadıya anlatılır. Öyle ki kimi karakterlerin kendi iç dünyalarında kimi sorgulamalar yaparken, sürekli biçimde büyük göç ettirmeler sonrasında kalan mallar üzerindeki haksız edinimlerin etkileri görülür. Kemal Tahir, romanlarını tarihi kaynaklara da dayandıran, bir tür belge-romancı bir yazardır. *Kurt Kanunu*’nda başta İzmir’de çıkan *Ahenk* gazetesi olmak üzere, zaman zaman karakterlerinin eline aldıkları bu gazeteler üzerinden devrin olaylarını aktarmaktadır. Tarihi roman yazıcılığı üzerinden toplumda bir bilinç oluşumunda onun etkisi küçümsenemeyeceğine göre, mübadeleye ilişkin imgelerin doğrudan olmasa da mübadele ile ilgili konular üzerinden topluma aktardığı söylenebilir. Aynı oranda edebiyat dünyasında etkili olmasa da; Fikret Otyam’ın “*Paoli Kardeş*” (1985)³² adlı öyküsü ile Selim Şengil’in “*Savrulup Gidenler*” (1987)³³, yine Mehmet Eroğlu’nun “*Yürek Sürgünü*” (1994) adlı yapıtlarına ilişkin metinler, göç ve mübadele konularını içeren yapıtlar dizgesine eklenebilir.

³¹ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İthaki yay., İstanbul, 2016.

³² Fikret Otyam, *Paoli Kardeş*, Kaynak yay., İstanbul, 1985.

³³ Selim Şengil, *Savrulup Gidenler*, Can yay., İstanbul, 1987.

1990 ve Sonrası

1990'lı yıllardan sonra Mübadele roman ve öyküleri üzerine gözle görülür bir artıştan söz edilebilir. Ayvalık'ta kitapçılık da yapan ve bu kentin tarihi geçmişini hem yaşayarak hem de inceleyerek yaşamının bir parçası yapmış olan Ahmet Yorulmaz'ın mübadele edebiyatına katkı sunan romanları burada özellikle anılmalıdır. Gerçekte Ahmet Yorulmaz'ın yaşamı Ayvalık'la bütünleşmiş gibidir. O'nun "*Ayvalık'ı Gezerken*" (1997) adlı yapıtı, bir kent rehberinden öte, çok daha işlevsel özellikler taşır. Ayvalık bu kitapta Ahmet Yorulmaz'ın dilinden sanki yeniden dirilmiş gibidir. Üstelik kendi geçmişlerinde ya da nostaljik dünyalarında Ayvalık'ı yaşayanların yolu bir biçimde bu önemli kişiyle kesişir. Bu yapıtında Yorulmaz, Türkçe kaynakların yanı sıra Yunan kaynaklarını da kullanır. Pek çok mübadele romanında geçen, Cunda Adası, Ay Işığı Manastırı, Saatli Cami gibi mekânsal öğeler tarihsel geçmişleriyle ve edebi bir dille anlatılır³⁴.

Romanlarında geçen kahramanların büyük ölçüde Ayvalık'ta tanınmış bilindik kişiler üzerinden kurgulandığına kuşku yoktur. Ayvalık'ın kendi kültür belleğinde yer alan bu kişilikler bu yapıtlarla yeniden yaşam bulmuşlardır. Onlar hep anlatır ya da belli bir öykünün içinde oradan oraya koştururlar. Bunlara kimi zaman Anadolu'dan göç etmek durumunda kalmış olan Ortodoks Rumlar, Yunanlı karakterler ve Ayvalık'a göç ederek gelmiş olan mübadiller de katılır. Bir anlamda Yorulmaz'ın Ayvalık'ı, onun romantik ve şiirimsi anlayışıyla bambaşka bir dünya sunar.

"*Savaş'ın Çocukları*" nda Aynakis Hasan'ın dilinden Ayvalık anlatılır. Ayvalık, değişik kültürde ve dilde insanların birleşip harman olduğu bir yer olarak betimlendiği için karakterler de kendilerine biçilen roller gereğince bu sahnede yerlerini alırlar. Aynakis'in anlatımı, geleneksel Türk edebiyatının Dedem Korkut ya da Direkler Arası'nın meşhur masal ya da öykü anlatıcılarını usa getirir. O, sanki bu anlatı sanatının bir uzantısı gibi Ayvalık'ta belirmiş ve görüp tanıklık ettiklerini anlatmaktadır. Girit'ten, özellikle de Hanya'dan yola çıkıp Ayvalık'ta buluşan insanlar gölgeler biçiminde Aynakis'in anlatımıyla dile gelir. Dido Sotiruyu'nun "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*" adlı romanı, nasıl ki Anadolu'dan koparılıp Yunan adalarına ve ana kıtasına savrulan yaşamları ele alıyorsa, Yorulmaz'ın bu romanı da Yunanistan'dan koparılıp Türkiye kıyılarına savrulan insanların trajedilerini anlatır. Örneğin, Manolies'in annesinin gözünde Şevket'in yeri neyse, Kir Vladimiros'un ve karısının gözünde de bir Türk ailenin çocuğunun yeri aynıdır. İnsanlar, mekânlar, konular değişir gibi görünür; ancak özde değişen bir şey yoktur. Çünkü ister o taraftan ister bu taraftan olsun, mübadeleyi ve göçü yaşamış insanların hem duygudaşlıkları vardır hem de aynı dertlerle yoğrulmuşlardır. Aynı şeyleri duyumsar ve hissederler. Bir Türkü, bir Ortodoks Rum'da ne türlü etkiler bırakıyorsa, üç aşağı beş yukarı Müslüman Türk'te de aynı etkiyi bırakır. Bir anlamda Yorulmaz, sevgi ögesi üzerinden yaşanmış acılardan kalan tortuları silip

³⁴ Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

atmayı denemiş gibidir. Satırlarında öfke yoktur; düşmanlık duygularını körükleyen bir milliyetçi söylem asla söz konusu değildir. O'nun dili barış dilidir.

Bu dil kalıcı ve doğru olan dildir. Öfke ve hınç hep yitireceğine göre, kazanacak olan sevgidir. Sevgi kazanacağına göre, mücadele öykülerini de sevgi dili üzerinden ele almak, toplumları düşmanlığa değil, karşılıklı olarak birbirlerini anlamaya götürecektir. Bu bilinç içinde romanlarını kaleme alan yazarın anlatımındaki sevgi ögesini öteki romanlarının da hemen bütününde görüyoruz. “Savaşın Çocukları” (1997) nın ikinci cildini oluşturan “Kuşaklar Ya Da Ayvalık Yaşantısı” (2002) adlı roman; doğrudan mücadeleyi konu yapmıştır. Dizinin ilk cildinde olayları anlatan Aynakis Hasan bu ciltte de devrededir. O hep anlatır. Anlatımında geçmişe bir özlem duygusu hep hissedilir. Ayvalık yine romanın doğal mekanıdır. Her yerde olduğu gibi burada da mübadiller yaşama tutunmanın zorlu savaşımını vermişlerdir. Mübadelenin genel sorunların anlatıldığı konulara Şekip gibi ilginç kişiliklerin yaşam öyküleri de serpiştirilmiştir. Romanın kurgusu mekan üzerine inşa edilmiş özel yaşamlarla bütünleşerek sürer. Bu romanı izleyen “Girit'ten Cunda”ya (2003) adlı romanda da bu kez Erkek Fatmalar, Angaralılar, Zigardeliler, Babu Mustafa'lar devrededir. Cunda ve özellikle Taş Kahve, olayların iç içe girmiş örgüsünde yerlerini alırlar.

Hiç kuşusuz Mücadele romanlarında Yaşar Kemal'in kaleme aldığı romanlar, başlı başına bir dönüm noktası oluşturur. Her zaman olduğu gibi, Yaşar Kemal bu romanlarında da çağımızın Homeros'u gibidir. Her zaman anlatımında ve dilinde bir masal ya da efsane anlatımında duyumsanan bir tat yer alır. Onun “Bir Ada Hikâyesi” başlığını taşıyan dörtlü romanının her bir cildinin başlıkları şunlardır: “Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana”³⁵ (1997); “Karıncanın Su İçtiği”³⁶ (2002), “Tanyeri Horozları”³⁷ (2002), “Çıplak Deniz, Çıplak Ada” (2012)

Bir Ada Hikâyesi adlı dörtlüsünde Yaşar Kemal, Rumların boşalttığı ıssız bir adaya yerleşen insanların dramatik öykülerini anlatır. Ada'nın neresi olduğunu bilmiyoruz; böyle bir ada var mıdır yok mudur bilinmez. Bu gizem tam da Yaşar Kemal'in efsane anlatımına uygundur. Ancak bu adada dönen olaylara ve mekan içinde yer alan evlere, bağlara, bahçelere, kimi izlere ve hatta gölgelere bakıldığında, adanın dokusuyla Anadolu Rumluğu kaynaşık bir durum gösterir. Orada onlardan evler, bağlar, bahçeler, türlü eşyalar, renkler, hatta gölgeler kalmıştır. Uzunca süre kendilerinin mücadele dışı kalacağını uman Rumlar, bir anda gelen bir haberle, hızlı biçimde neredeyse hiçbir şeylerini yanlarına alamadan adalarını terk etmişlerdir. İşte tam da bu aşamada, tıpkı Sabahattin Ali'nin ya da Kemal Tahir'in roman ve öykülerinde de görüldüğü gibi, ana sorunsal, giden Rumlar'dan kalan malların paylaşımı ve yeni mülkiyet edinimleridir. Bu sorun bir kargaşa, hukuksuzluk ve yağma özelliği taşır.

³⁵ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.

³⁶ Yaşar Kemal, *Karıncanın Su İçtiği*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.

³⁷ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.

Yaşar Kemal denildiğinde, onun üzerine değerlendirme yapanlar, tıpkı Homeros gibi onun da bir mitos anlatıcısı olduğuna vurgu yaparlar. Destanımsı anlatım yazarın hemen bütün yapıtlarında görülür ve gerçek üstü, sihirli bir dünyanın tadı hem olaylara hem de olaylarda yer almış roman kahramanlarına yansır. Betimlemeler ayrıntıcıdır. Örneğin ada üzerinde yağmurdan önce ya da yağmurdan sonra oluşan renkler ve gölgeler, sayfalar boyunca anlatılır ve insan bir sihirli tablonun içinden süzülerek bir masal dünyasında yer aldığını sanır. Zaten mekânda hareket olarak ortaya çıkan her bir gelişme, insanın iç dünyasında sorgulamalarla birlikte akıp gider. Bu sorgulamaları hem romanın kahramanları, örneğin Poyraz Musa yapar; hem de romanı okuyanlar... Dolayısıyla ağıtlar, mitolojik vurgular ve anlatılar, gerçekte gerçek üstü imgeler algılar dünyasında akıp kaynaşır. Aslında bütün bu destanımsı anlatıma mekân olan ada mübadele uygulamasında yaşanan emval-i metruke sorununun bütün aşamalarını okuyanlara en derininden kendini hissettirir. Rumların ayrılışıyla kendini denizin ortasında derin bir sessizliğe teslim eden adaya bir gün Poyraz Musa adlı biri gelir ve adanın yazgısı da adaya gelişle değişir. Romanın bütün ciltlerinde derin içten okumalar, sorgulamalar, zaman zaman da iç hesaplaşmalar görülür. Kimi şeylerin yok oluşuyla, bir şeylerin derinden yitirildiği hissedilir. Örneğin Vasili Usta hünerli yaratıcılığı ve bilgeliği, terk edilen adayla birlikte adadan adeta koparılıp atılmıştır ve bu aslında sosyal antropolojik yönden bakıldığında, kültürün oluşumu ve üretilişi adına büyük bir kayıptır.

Poyraz Musa'yı takip eden gölge ona adanın ıssızlığı içinde eşlik eder. Bu yalnızlık duygusunu bir parça yanı başında beliriveren bir kedi ile aşmaya çalışsa da; kendi dünyasını çevreleyen terk edilmiş adaya ve ona ait ögeler, yine de onu iç dünyasında hesaplaşmaktan alıkoyamaz. Gerçekte onun gelişi ile adanın sessizlik yazgısı değişmeye başlamıştır. Artık adanın terk edilmiş ve sessizliği üzerinde yaşama ilişkin cıvıltılar, dertler, sıkıntılar, ağıtlar, türküler ve yeni yaşamlar filizlenmeye başlar. Her şey terk edilmiştir her şey; gölgeler, renkler, çizgiler; hatta aşklar ve aşklara ilişkin izler bile... Ancak evrende oluşan boşluğun doluşu nasıl kesin bir yasa ise, bu kez bu terk edilmiş renkleri, çizgileri, gölgeleri ve hatta aşkları yenileri doldurmaya başlar. Ancak bunlar, yitirilip gidenlerle ne kadar uyuşmaktadır, o ise ayrı bir sorundur. Terk edilen şeyler üzerinden derin bir paylaşım kavgası gün yüzüne çıktığında bunun nasıl hoyratça yapıldığı sayfalar boyunca anlatılır. Kimisi bu paylaşımında üzerine düşen aslan payını alır; kimisine de yalnızca sözde yakınmak kalır. Örneğin Poyraz Musa'yı traş eden berber gibi, bu yağmadan pay alamadığı için yakınanlar ve kendini talihsiz sayanlar da vardır.

"Karıncanın Su İçtiği" alt başlığını taşıyan ikinci ciltte ise terk edilmişlik ve ıssızlık imgelerinin yerini bekleyiş ve sabır gibi imgeler alır. Bekleyişin, derin bir sessizliğin ve sabrın içinde yer alanlar, savaşa yakınları gitmiş olan kadınlardır. Kadınlara tarihin her döneminde hep bir yerlere uğurladıkları eşlerini ve oğullarını beklemişlerdir ve bu ciltte de yine beklerler. Adanın sessizlik yazgısı şimdi de bir bekleyiş ve sabır kültürüne endekslenmiştir. Herkes bir şekilde bir şeyleri bekler. Kimi yavuklusunun, kimi oğlunun yolunu bekler, ancak bu bekleyiş bile derin bir sabrı

ve kültü gerektirir. Sürgüne gitmişleri bekleyenler de vardır. Balıkçılar denizi, donuklaşmış yürekler aşkı bekler. Ancak umut hep devrededir ve kişileri ayakta tutan en önemli güçtür. Onu tamamlayan ise insanoglunun yüreğinden hiç atamaması gereken sevgidir.

“Tanyeri Horozları”yla birlikte o bekleyiş ve sabır yerini artık bir uyanışa bırakır. Horozların ötüşüyle birlikte gün ağarmış ve ada ışımaya başlamıştır. Günün ilk ışıklarıyla birlikte bir yaşam kurma çabası başlar. O dönemlerin adamları, kadınları tam da olması gereken adamlar ve kadınlar gibidir. Onlar doğaya, nesneye ve insana duydukları aşkın acılarıyla erimesine izin vermezler. Aşklar da sır gibi saklanır ve kimi şeyler çirkinleştirilmez. Tanyeri Horozları’nı izleyen, “Çıplak Deniz Çıplak Ada”da ise artık o ilk kıpırtıların ve yaşamda tutunmaların yerini, geçmişin yaralarını sarmaya çalışanların destansı yaşantıları ele alınır. Bir de aşklar vardır romanda: Poyraz Musa ile Zehra’nın, Ali Hüseyin’le Nesibenin aşkları... Ancak ille de Lena Ana’nın yollarını beklediği kayıp oğulları. Lena Ana, Yaşar Kemal’in hemen her birinde öne çıkan ata-ana tiplemesinin tipik bir örneğidir. Kuşkusuz romanda başka karakterlerin de kendi kişilikleri ve yazgıları gün yüzüne çıkarak olayları tamamlar. Örneğin Balıkçı Hristo’nun hiç beklenmedik bir anda başına gelen olaylar romanın ana örgüsünü oluşturur.

Görüldüğü gibi, 1990’lardan sonra mübadele ve göç konulu roman ve öykülerde yoğun bir artış görülmüştür. Bunların kimileri çok acemice yazılmış amatör yapıtlar olabilir. Ancak içlerinde çok nitelikli romanların olduğu da gözlemlenmektedir. Örneğin Kemal Anadol tarafından yazılan “Büyük Ayrılık” (2003) adlı roman bunlardan biridir ve belgesel bir roman özelliği taşır³⁸. Bu romanın yanına özellikle iki romanı daha eklemek gerekir. Bunlar Yılmaz Karakoyunlu tarafından yazılan “Mor Kaftanlı Selanik³⁹” (2012) ile Canan Tan tarafından yazılan “Hasret”⁴⁰ (2015) adlı romanlardır.

Yine Feride Çiçekoğlu’nun “Suyun Öte Yanı”⁴¹ (1991) , Oya Baydar’ın “Hiçbiryer’e Dönüş”⁴² (1998) , Yiğit Okur’un “Hulki Bey ve Arkadaşları”⁴³ (1999), Sergün Açar’ın “Aşkın Samatyası: Selanikte Ne Kaldı”⁴⁴ (2001). Ali Ezger Özyürek’in “Muhacirler”⁴⁵ (2011) romanı bu tür içine konulabilir. Akın Ünür’in “Çalı Harmanı” (2013) gibi romanlar 2000’li yıllarla hızla artmıştır. Bunlar genellikle aile büyüklerinden duydukları öyküleri roman tekniği ile harmanlayan çalışmalardır.

³⁸ Kemal Anadol, *Büyük Ayrılık*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

³⁹ Yılmaz Karakoyunlu, *Mor Kaftanlı Selanik*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

⁴⁰ Canan Tan, *Hasret*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

⁴¹ Feride Çiçekoğlu, *Suyun Öte Yanı*, Can yay., İstanbul, 1994.

⁴² Oya Baydar, *Hiçbiryer’e Dönüş*, Can yay., 1999.

⁴³ Yiğit Okur, *Hulki Bey ve Arkadaşları*, Can yay., İstanbul, 2016.

⁴⁴ Sergün Açar, *Aşkın Samatyası; Selanik’te Ne Kaldı?*, Can yay., İstanbul, 2002.

⁴⁵ Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler*, Artı yay., İstanbul, 2007.

Uzun süre belleklerde iz bırakmış Kemal Yalçın'ın "*Emanet Çeyiz*"⁴⁶ (2008) adlı yapıtı da bunlar arasında sayılmalıdır.

Sonuç

Bütün bu süreç ele alınırken, elbette değinilmemiş ya da ele alınmamış öteki romanlar da olabilir. Zaten göç ve mübadele üzerine yazılan roman ve öykülerin artışındaki ivme göz önüne alındığında, bu giderek artan çizginin daha yukarılara çıkacağı doğaldır. Bu ister istemez, hem romanı yazan romancının hem de bu yapıtları okuyan okuyucuların artık göç ve mübadele gibi konuları ele alan yapıtlara ilgisinin arttığını söylemek de abartı olmaz. Bu seçicilikte bir artış mıdır, yoksa belli bir tarihsel kesitte değişik nedenlerle ortaya çıkan bir ilgi yoğunlaşması mıdır; tartışılabilir. Ancak en azından tarihsel olaylara bakış biçimindeki değişikliklere koşut olarak daha toplumsal ve yaşamın içine dair konuların romanlarda ele alınışı, ister istemez okuyucunun ilgi artışına neden olmuştur.

Örneğin, günümüzde Türkiye'nin hemen her yerinde mübadele üzerine açılmış önemli bir vakıf ve pek çok yerde kurulan dernekler, kimi derneklere ait şubeler; kimi zaman bu dernekler kimi zaman da belediyeler tarafından oluşturulup açılmış göç ve mübadele müzeleri ile bellekleri bulunmaktadır.

Bu yaygın sivil örgütlenme, değişik kollar aracılığıyla halkın arasına yayıldıkça, kendi aile tarihlerinin ve bireysel öykülerinin bir boyutu ile mübadele olgusunun kesiştiğini gören kişilerin bir yandan kimlik arayışları öte yandan doğrudan kendi yaşamlarından anımsayabildikleri kesitler, ilgileri bu tür konulara yoğunlaştırmaktadır. Bu da roman ve öykü yazıcılığı açısından bir yazar için kolayca ilgi uyandıracak hazır bir kitleyi oluşturmaktadır. Ne olursa olsun, Türkiye göç ve mübadele araştırmalarının gelişimine koşut olarak artış gösteren mübadele roman ve öyküleri açısından ilginç bir dönem yaşamaktadır.

Bu dönemsel ilgi uyanışı, belki de konu odaklı roman yazıcılığı açısından Türkiye'de ilktir. Bu ilginin şiirde, sinemada, tiyatrodada ve sanatın öteki alanlarında da yansımaları bulunmaktadır. Tarih üzerinden başlayan, giderek roman ve öykü yazıcılığı üzerinden genişleyen göç ve mübadele yazını üzerinde oluşan bu ilgi yoğunluğu, belki de Türk toplumunun tarih boyunca kendini ve toplumu anlama yolundaki ilgisizliğini ve bezginliğini aşmada önemli fırsatları da içinde barındırmaktadır.

⁴⁶ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz*, Birzamanlar yay., İstanbul, 2006.

KAYNAKÇA

- AĞAR, Sergün, Aşkın Samatyası; Selanik’te Ne Kaldı?, Can yay., İstanbul, 2002.
- AKA, Gündüz, Dikmen Yıldızı, Semih Lütfi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1940.
- AKGÜN, Atıf, “Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme”, Göç Dergisi, II/1 (Mayıs, 2015).
- ANADOL, Kemal, Büyük Ayrılık, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- AKYÜZ, Kenan, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ARI, Kemal, Büyük Mübadele, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2013.
- ARI, Kemal, “Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele”, Yeniden Kurulan Yaşamlar, Bilgi Üni. yay., İstanbul, 2005.
- ARI, Kemal, “Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi”, Belgi, Sayı 7 (Kış 2014/ I).
- ARI, Kemal, Atatürk ve Aydınlanma, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009.
- ARI, Kemal, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Kon feransları (1999-yurt içi), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.
- ARI, Kemal, "Cumhuriyet’in Nüfus Politikası", Toplumsal Tarih, Sayı:119 (Kasım 2003).
- ARI, Kemal, Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç, Tarih Vakfı Yurt yay. İstanbul, 1995
- ARI, Kemal, “Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi”, Belgi, Cilt/ Volume 1; Sayı/ Number 7 (2014).
- ARI, Kemal, Atatürk ve Aydınlanma, Yakın kitabevi, İzmir, Kemal Arı, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Konferansları (1999-yurt içi), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.
- ARI, Kemal, 1923 Türk-Rum Mübadelesi Sonrasında Türkiye’de Göçmenler, Dokuz Eylül Ün. AİİT Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1993.
- ARI, Kemal, Manolinin Gözyaşları, Bütün Dünya. 2016/11 (Kasım 2016).
- AYTAÇ, Gürsel, Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- BORAN, Behice Sadık; Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki),TTK Basım., Ankara, 1945.

- BUDAK, Ali (2008), *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- BELLİ, Mihri, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi :Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- BAYDAR, Oya, *Hiçbiriye Dönüş*, Can yay., 1999.
- CLARK, Bruce, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*,(London: Granta Books,2007 Renée Hirschon, New York; 2003.
- ÇİÇEKOĞLU, Feride, *Suyun Öte Yanı*, Can yay., İstanbul, 1994.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, *Ateş Yılları*, Tekin yay., İstanbul, 2007.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, *Savaş ve Açlar*, Heyamola yay., İstanbul, 2005.
- ERCİLASUN, Bilge, “*Servet-i Fünûn Edebiyatı*”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.3 :Edebiyat, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- FİLİZ, Ülkü, “*Orhan Kemal’in Murtaza Romanında Yapı*”, *Turkisc Studies, Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer, (2008).
- GÜNDÜZ, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I-*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Ateş Gecesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1975.
- GÜRSEL, Nedim, “*Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/ İdeolojik Yapının Yeri*”, *Türk Dili*, (Ocak 1981), S.349.
- KAYA, Ayhan ve ERDOĞAN, Murat, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, Bilgi Ün. Yay., İstanbul, 2016.
- KARACA, Alaaddin, “*Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Toplumsal Konular*”, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, XI/ 1 (1993).
- KARAKOYUNLU, Yılmaz, *Mor Kaftanlı Selanik*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- KEMAL, Yaşar, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.
- KEMAL, Yaşar, *Karınca'nın Su İçtiği*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.
- KEMAL, Yaşar, *Tanyeri Horozları*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.
- KORKMAZ, Ramazan, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- LADAS, Stephen, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece, and Turkey*, (New York: Macmillian Company, 1932).
- MILLAS, Herkül, *Ayvalık ve Venezis: Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim yay., İstanbul, 1998.

- MILLAS, Herkül, “Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele - Benzerlikler ve Farklar”, Yeniden Kurulan Yaşamlar, Bilgi Ün. Yay., (7-8 Kasım 2003, İstanbul)
- OKAY, M. Orhan, “İlk Romanlarımız Üzerine Bazı Dikkatler”, Türk Yurdu, (Mayıs-Haziran 2000), Cilt:20, Sayı:153-154.
- OKUR, Yiğit, Hulki Bey ve Arkadaşları, Can yay., İstanbul, 2016.
- OTYAM, Fikret, Pavli Kardeş, Kaynak yay., İstanbul, 1985.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, Sabahattin Ali, Cem Yayınevi, İstanbul 1979.
- ÖZYÜREK, Ali Ezger, Muhacirler, Artı yay., İstanbul, 2007.
- SOTIRIYU, Dido, Benden Selam Söyle Anadolu’ya, (Çev. Atilla Tokatlı), Can yay., İstanbul, 15. Baskı, İstanbul, 2012.
- ŞENOCAK, Ebru, “Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk”, Türkisch Studies, Volume 8/1 (Winter 2013).
- ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK, “Farewell To Anatolia: Being A Soldier In The First World War” The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8 (August 2015), s.208-2021. Şeyh Edebalı Üniversitesi Yayınları, Bilecik, (2012).
- ŞENGİL, Selim, Savrulup Gidenler, Can yay., İstanbul, 1987.
- TAN, Canan, Hasret, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- TAHİR, Kemal, Kurt Kanunu, İthaki yay., İstanbul, 2016.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi Tanpınar, 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; “Seçilmiş Bazı Göçmen Ve Yerli Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XXII/3-4 (1962), ss. 140-163 Ve XXIII/3-4 (1963).
- YAVUZ, Hilmi, “Murtaza ve Ödev Ahlakı”, Yeni Ufuklar, (1974), C.22, S.249.
- YALÇIN, Kemal, Emanet Çeyiz, Birzamanlar yay., İstanbul, 2006.
- YORULMAZ, Ahmet, Ayvalık’ı Gezerken, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

